

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.61

К. Глиняна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Відповідно до Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [1, с. 55]. Конституція, як основний закон держави, визначає загальні засади щодо захисту прав і законних інтересів. Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом. Кожен має право на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції [2, с. 529].

Розмежування понять «охорона» та «захист» прав носить не тільки теоретичний, але й практичний характер, адже кожне з наведених понять включає в себе певний комплекс дій та їх цільове направлення. Охорону та захист прав можна розглядати у співвідношенні як абстрактне та більш конкретне явище. Охороною є певною мірою законодавчо закріплена модель, яка повинна містити певні властивості та умови, при порушенні яких буде можливо застосувати сам захист, як відповідь на порушення прав і законних інтересів. Тобто охорона існує незалежно від обставин, а захист застосовується лише

при настанні юридичних фактів у вигляді вже скоєного правопорушення. Захист – це реальне відновлення порушеного права або інтересу [3, с. 9]. Право на захист гарантується і належить кожному учаснику сімейних відносин, як особисто, так і через представника чи за допомогою державних органів опіки та піклування.

Можна виділити дві форми захисту сімейних прав – юрисдикційну та неюрисдикційну. При юрисдикційній формі захист прав учасників сімейних правовідносин здійснюється компетентним та уповноваженим державним органом – судом. Неюрисдикційний захист є похідним від права на самозахист, що закріплено Цивільним Кодексом України. Неюрисдикційна форма захисту передбачає можливість самостійного проведення активних дій учасниками сімейних правовідносин щодо запобігання чи припинення правопорушення.

Іншими словами, можна виходити з понять «судовий захист» та «самозахист» як способів захисту сімейних прав. Самозахист полягає у самостійному здійсненні особою будь-яких не заборонених законом дій для захисту своїх законних прав та інтересів. Визнання самозахисту як бажаної, дозволеної законом поведінки є додатковою гарантією стабільності, непорушності сімейного права [4, с. 27]. Саме ж право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права чи інте-

ресу має кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцятирічного віку. У цьому випадку суд буде застосовувати способи захисту, які встановлені законом або домовленістю між сторонами.

На рівні з судовим захистом та самозахистом сімейних прав чи інтересів також виділяють захист, здійснюваний органами опіки та піклування, прокурором чи нотаріусом. Сімейний Кодекс передбачає право учасників сімейних правовідносин на попереднє звернення за захистом своїх прав до органу опіки та піклування. Наприклад, коли між сторонами виникають труднощі чи суперечки щодо імені, прізвища дитини, чи при вирішенні питання участі батьків у вихованні. Рішення органу опіки та піклування носить обов'язковий характер та підлягає виконанню, якщо у десятиденний строк, після винесення рішення, заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав до суду. Однак звернення за захистом до органів опіки та піклування не позбавляє учасника сімейних відносин права на звернення до суду. При зверненні з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд раніше поданої йому скарги.

Існують певні категорії справ, при розгляді яких участь органу опіки та піклування під час судового процесу є обов'язковою. Наприклад, при розгляді судом спорів щодо визначення місця проживання дитини, участі одного з батьків у вихованні, позбавлення та поновлення батьківських прав. В таких випадках орган опіки та піклування надає повноважному суду висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних під час обстеження умов проживання дитини та батьків. Проте висновок органу опіки та піклування не є обов'язковим для суду, і суд може не погодитись з висновком, якщо він обґрунтований чи суперечить інтересам дитини.

Відповідно до Сімейного Кодексу захист сімейних прав може здійснювати прокурор та нотаріус. Прокурор має

право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним, позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав. До повноважень прокурора також відносять питання щодо усиновлення. На сьогодні проблема усиновлення в Україні є досить актуальною. Перш за все, це обумовлено нещодавньою ратифікацією Верховною Радою України Європейської Конвенції про Усиновлення (ратифікація від 15.02.2011 року), яка вступила в протиріччя з Сімейним Кодексом України, виникла колізія щодо кола осіб, які мають прав на усиновлення. Частина 3 статті 211 Сімейного Кодексу України забороняє особам однієї статі бути усиновлювачами, адже відповідно до українського сімейного законодавства одностатеві шлюби не є легалізованими. Більш детальні аспекти питання усиновлення ще залишаються відкритими, адже відповідно до Конституції України міжнародні договори, згоду на ратифікацію яких дала Верховна Рада України, є частиною законодавства та мають пріоритет над національними нормами.

Захист сімейних прав нотаріусом здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на договорі чи при регулюванні спорів щодо спадкування. Договором, який потребує нотаріального посвідчення, наприклад, може бути щодо аліментів. Стаття 189 Сімейного Кодексу визначає, що батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину. Такий договір має бути укладений у письмовій формі і має бути нотаріально посвідчений. При посвідченні сімейно-правових договорів нотаріус зобов'язаний роз'яснити сторонам положення договору та переконатися в дійсності намірів сторін.

Відповідно до чинного законодавства суди загальної юрисдикції здійснюють розгляд сімейних спорів. Спори, які виникають між учасниками сімейних правовідносин, підлягають розгляду в судах загальної юрисдикції, в більшості за порядком, визначеним

Цивільним процесуальним Кодексом України. Норми сімейного та цивільного права дуже тісно перетинаються та, за необхідністю, норми саме Цивільного Кодексу застосовуються при регулювання сімейних відносин, за умови відсутності в сімейному законодавстві нормативного регулювання спору, та за умови, що норми цивільного права не будуть порушувати саму природу сімейних правовідносин. Спори щодо спадкування та більшість майнових спорів розглядаються судами першої інстанції, в порядку цивільного судочинства, скарги щодо органів опіки та піклування та інших органів державної влади розглядаються безпосередньо адміністративними судами.

Отже, сімейні правовідносини регулюються не тільки галуззю сімейного права. Найбільший вплив на регулювання сімейних спорів має галузь цивільного права, про що йдеться у ст. 8 Сімейного Кодексу, де визначено, що особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, за відсутністю відповідної норми в Сімейному Кодексі, мають регулюватися нормами Цивільного кодексу, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Наприклад, ст. 18 Сімейного Кодексу встановлює, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Бачимо, що використовуються рамки цивільної дієздатності фізичної особи, які регулюються нормами цивільного права. Відповідно до Цивільного кодексу у випадках, встановлених законом, захист сімейних прав може бути здійснений в порядку адміністративного судочинства чи державним (приватним) нотаріусом.

Підставами для захисту сімейного права є його невизнання, порушення чи оспорювання [5, с. 62]. Саме ці підстави і призводять до виникнення спору між учасниками сімейних правовідносин.

Порушенням сімейного права є протиправна дія, що призвела до не-

можливості учасника сімейних відносин здійснювати чи реалізувати своє суб'єктивне право повністю або частково. Невизнання сімейних прав, на відміну від порушення, є більш пасивною підставою. Невизнання, певною мірою, проявляється як заперечення існування суб'єктивного права в іншого з учасників сімейних відносин. Оспорювання існує тоді, коли між учасниками сімейних правовідносин існує спір щодо наявності чи відсутності в них суб'єктивного права.

Сімейний Кодекс визначає загальні засади регулювання сімейних відносин. Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Між сторонами може існувати певна домовленість, та спір буде розглянутим сторонами самостійно. При регулюванні відносин між учасниками сімейних правовідносин необхідно враховувати право на таємницю особистого життя та недопустимість втручання у сімейне життя зі сторонніх осіб чи органів державної влади. Жоден з учасників сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками. Будь-які прояви дискримінації забороняються та є неприпустимими.

Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї, інтереси дитини та непрацездатних осіб мають здійснюватися з максимальним урахуванням. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства [6, с. 135].

Останнім часом обговорюється проблема створення в Україні системи ювенальної юстиції, тобто системи судів, які розглядатимуть сімейні спори та справи щодо неповнолітніх [7, с. 39-40]. У найзагальнішому вигляді, та спираючись на світовий досвід щодо розвитку ювенальної системи, можна

значити, що ювенальна юстиція являє собою систему закладів та організацій, які здійснюють правосуддя по справам щодо неповнолітніх. Ці заклади та організації складаються з поліції, судів, прокурорів, пенітенціарних установ, служб апробації та управління виправних закладів для неповнолітніх [8]. Центральне місце в системі ювенальної юстиції займає ювенальний суд, яких в межах своєї компетенції розглядає кримінальні, цивільні та адміністративні справи, по яким однією із сторін є неповнолітня особа. Також ювенальний суд може розглядати питання щодо дитячої безпритульності.

В Україні ще не існує єдиного законодавчого акта щодо регулювання правопорушень, скоєних неповнолітніми. Глава 38 Кримінально процесуального кодексу України описує процедуру кримінального провадження щодо неповнолітніх та застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» в статті 6 описує справи щодо неповнолітніх, які розглядає суд, спеціально уповноваженими на те суддями, та за участю представників служб у справах дітей. А саме: справи щодо неповнолітніх, які вчинили злочини; справи щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років; про поміщення дітей віком від 11 років у приймальники-розпорядники для дітей; справи про адміністративну відповідальність батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) неповнолітніх за невиконання ними своїх обов'язків щодо виховання і навчання дітей; справи про обмеження батьків у дієздатності, відібрання дітей та позбавлення батьківських прав; справи про поновлення батьківських прав і розв'язання спорів між батьками щодо місця проживання дітей; справи щодо інших питань, пов'язаних з особистими, житловими і майновими правами неповнолітніх [9, с. 35].

Створення ювенальної юстиції є до-

сить спірним питанням. Аналізуючи положення наведеної статті, можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні не існує відокремленої системи ювенальної юстиції. Законодавство сконцентровано лише у сфері правопорушень та кримінальної відповідальності неповнолітніх. Питання щодо регулювання сімейних спорів за участю дітей та неповнолітніх осіб розглядаються більш уважно, за участю спеціальних державних органів, таких як органи опіки та піклування, проте у порядку загального судочинства. Та, як наслідок, Україна наразі не відноситься до країн, які мають певну діючу модель ювенальної юстиції. Проведення щодо неповнолітніх осіб також має бути врегульоване нормами саме сімейного законодавства, беручи до уваги всю складність та природу виникаючих спірних ситуацій, особливо коли йдеться про захист прав дітей. Адже до основних задач ювенального суду, у країнах, де існує система ювенальної юстиції, відносять сімейні спори саме щодо захисту дітей та, при необхідності, їх реабілітації.

Аналізуючи можливість розвитку та нововведень щодо регулювання сімейних спорів, можна звернути увагу на альтернативні (несудові) засоби здійснення захисту сімейних прав, інтересів та регулювання сімейних відносин. Альтернативним регулюванням спорів є сукупність процедур, які спрямовані на позасудове вирішення спору. Проте не всі сімейні спори підлягають можливості альтернативного регулювання. У певних випадках сімейні спори можуть бути врегульовані в третейському суді чи при процедурі медіації.

Закон України «Про третейські суди» визначає третейський суд як недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб для вирішення спорів з цивільних та господарських правовідносин [9, с. 35]. Завданням третейського суду є захист майнових та немайнових прав та охоронюваних

законом інтересів, шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону.

Однак, відповідно до підвідомчості справ третейським судам, спори, що виникають з сімейних правовідносин, не можуть бути врегульовані за процедурою розгляду спору третейським судом, за винятком спорів, що виникають із шлюбних контрактів (договорів) [10, с. 412]. Отже, бачимо, що можливість урегулювання спорів, виникаючих між учасниками сімейних відносин, все ж таки існує, хоча й обмежена лише одним винятком. Якщо сторони між собою дійдуть до згоди, їх спір може бути розглянутий та вирішений третейським судом. Адже ч. 1 ст. 5 Закону України «Про третейські суди» встановлює, що спір може бути переданий на розгляд третейського суду за наявності між сторонами третейської угоди, яка свідчить про намір сторін передати спір на розгляд третейському суду.

Теоретично сімейні спори також можуть бути урегульовані за допомогою іншого альтернативного (позасудового) засобу, а саме за допомогою медіації. Від ефективності врегулювання спорів залежить збереження зв'язків між діловими партнерами у цивільно-господарських правовідносинах, працівником та роботодавцем – у трудових, чоловіком та дружиною – у сімейних та між людьми – в цілому. За допомогою неформальних підходів, які базуються на взаємній зацікавленості сторін, можливе ефективне вирішення їх спорів і конфліктів без доведення до судового розгляду, тобто шляхом досудового врегулювання [11].

На сьогодні в українському законодавстві не існує нормативного регулювання процесу вирішення спорів за допомогою медіації. В 2010 році до Верховної Ради був поданий проект Закону «Про медіацію». Запропонований проект визначав медіацію як попередній судовому, швидкий та ефективний спосіб вирішення спорів, де сторони мають рівні права і можливості, а медіатор виступає посередни-

ком, який сприяє налагодженню культури партнерських стосунків.

Метою законопроекту було запровадження культури досудового вирішення спорів без звернення до формальної системи судочинства, шляхом ведення між сторонами узгоджуваних переговорів за участю нейтральної особи, яка допомагає у пошуку взаємоприйняттого рішення. Предметом медіації у відповідності з законопроектом є спори, що виникають у цивільних, господарських, трудових, сімейних та інших правовідносин приватного права [12]. Однак у 2011 році, після одержання висновку Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя, законопроект «Про медіацію» було відкликано. Узагальнюючи все вищевикладене щодо регулювання сімейних спорів за законодавством України, можна зробити висновок, що сімейні відносини, виходячи з їх природи та суспільної значимості, потребують спеціально створених та адаптованих законодавчих норм щодо регулювання, захисту та контролю. Сімейний Кодекс, як одне з первинних джерел регулювання, містить в собі норми, які покликані регулювати поведінку учасників сімейних відносин. Регулювання сімейних відносин за допомогою Сімейного Кодексу здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб. У сімейних правовідносинах, як і в інших видах суспільних відносинах, виникають ситуації, коли права учасників порушуються та, як наслідок, виникає спір. Сімейний Кодекс, визначаючи загальні засади регулювання, визначає можливість використання норм Цивільного Кодексу чи застосування аналогії закону та аналогії права. Також можливе регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) сторін та з врахуванням звичаїв при вирішенні судом сімейних спорів. При вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини,

до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам Сімейного Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

При вирішенні сімейних спорів можуть використовуватися норми не тільки національного законодавства, але й міжнародного, спираючись на конвенції та міжнародні договори, які ратифікувала Верховна Рада України. Не слід забувати й про можливість розгляду сімейного спору в Європейському Суді з Прав Людини, за наявності всіх необхідних підстав та попереднього використання всіх національних можливостей судового розгляду спору.

Існує також можливість альтернативного, несудового регулювання спорів між учасниками сімейних правовідносин. За бажанням сторін, і у визначених законом випадках, сторони мають право домовитись про передачу спору на розгляд третейському суду, уклавши між собою третейську угоду, чи розглядати спір за допомогою медіатора.

Ключові слова: сім'я, судовий захист, усиновлення, судовий розгляд, правове регулювання.

У статті розглядаються особливості судового вирішення сімейних спорів за законодавством України. Аналізуються проблеми правового регулювання сімейних правовідносин, надаються рекомендації їх подолання.

В статье рассматриваются особенности судебного рассмотрения семейных споров. Анализируются проблемы правового регулирования семейных правоотношений, предлагаются рекомендации их преодоления.

The article discusses the features of judicial review of family disputes. Analyzes the problems of legal regulation of family relations, offers recommendations to overcome them.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 55.

2. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.

3. Ромовская З.В. Защита в советском семейном праве. – Л. : Вища школа, 1985 р. – С. 9.

4. Ромовська З.В. Українське сімейне право : Підручник [для студ. вищ. навч. закл.] // Зорислава Ромовська. – К. : Правова єдність. – 2009 р. – С. 72.

5. Харитонов Е.О., Голубева Н.Ю. – Сімейне право України : підручник. – К. : Істина. – 2010 р. – С. 62.

6. Сімейний Кодекс України. Закон від 09.12.2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012 р. – № 21-22. – Ст. 135.

7. Мачужак Я.В., Лавровська І.Б. Формування ювенальної юстиції в Україні // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 7. – С. 39-40.

8. What Parents Should Know About the Juvenile Justice System // Third Judicial District Court [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.the3rdjudicialdistrict.com/parentsjjs.htm>.

9. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. (із змін та доп. Від 07.02.2007 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 6. – Ст. 35.

10. Закон України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 35. – Ст. 412.

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про медіацію» від 17.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7481&skl=7.

12. Проект Закону України «Про медіацію» від 17.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7481&skl=7.